

BOLALAR PSIXOLOGIYASINING RIVOJLANISH BOSQICHLARI

Alinazarova Umidaxon Ko'chkarovna

Andijon viloyati Marhamat tumani 35-maktab psixologi

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada bolalar psixologiyasining rivojlanish bosqichlari, uning ilmiy asoslari hamda bolalarning psixik rivojlanish jarayonlari yoritilgan. Bolalar psixologiyasi inson psixologiyasining muhim bo'limlaridan biri bo'lib, u bolaning tug'ilishidan boshlab voyaga yetguniga qadar bo'lgan davrdagi ruhiy rivojlanish jarayonlarini o'rganadi. Maqolada bolalik davrining turli bosqichlari, har bir bosqichga xos psixologik xususiyatlar hamda bolaning shaxs sifatida shakllanishida muhim omillar tahlil qilingan. Shuningdek, bolalar psixologiyasining rivojlanishida ta'lim, tarbiya, oila muhitining o'rni va psixologik yondashuvlarning ahamiyati haqida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: bolalar psixologiyasi, psixik rivojlanish, bolalik davri, yosh bosqichlari, shaxs rivojlanishi, psixologik xususiyatlar, ta'lim va tarbiya, ijtimoiy muhit.

KIRISH

Bolalar psixologiyasi psixologiya fanining muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Bu soha bolaning tug'ilishidan boshlab voyaga yetguniga qadar bo'lgan davrda uning psixik rivojlanishini o'rganadi. Bolaning psixologik rivojlanishi murakkab jarayon bo'lib, u biologik, ijtimoiy va tarbiyaviy omillar ta'sirida shakllanadi.

Bolalar psixologiyasining rivojlanish bosqichlarini o'rganish bolaning shaxs sifatida shakllanish jarayonini chuqurroq tushunishga yordam beradi. Har bir yosh bosqichi o'ziga xos psixologik xususiyatlarga ega bo'lib, bolaning tafakkuri, hissiyoti va xulq-atvori turlicha namoyon bo'ladi. Bolaning rivojlanishi tug'ilgan paytidan boshlanadi. Go'daklik davrida bola asosan hissiy va sezgi orqali atrof-muhitni idrok etadi. Bu davrda bola ona bilan yaqin aloqada bo'lib, uning psixologik rivojlanishida oila muhitining roli juda katta bo'ladi.

Erta bolalik davrida bolaning nutqi, tafakkuri va harakat faoliyati jadal rivojlanadi. Bola atrofdagi narsalarni o‘rganishga qiziqadi va faol harakat qiladi. Bu davrda o‘yin faoliyati muhim o‘rin egallaydi. Maktabgacha yosh davrida bolaning tasavvuri va ijodiy fikrlashi rivojlanadi. Bolalar turli rolli o‘yinlar orqali ijtimoiy munosabatlarni o‘rganadi. Shu bilan birga, bu davrda axloqiy tushunchalar ham shakllana boshlaydi.

Kichik maktab yoshida o‘quv faoliyati bolaning asosiy faoliyat turiga aylanadi. Bu davrda bola bilim olish jarayoniga faol jalb qilinadi. Uning tafakkuri, xotirasi va diqqat jarayonlari rivojlanadi. Maktab yoshidagi bolalar jamoa bilan ishlashni o‘rganadi. Ular o‘qituvchi va tengdoshlari bilan muloqot qilish orqali ijtimoiy tajriba orttiradi. Shu sababli maktab muhiti bolaning psixologik rivojlanishida muhim ahamiyatga ega. O‘smirlik davri bolalar psixologiyasining eng murakkab bosqichlaridan biri hisoblanadi. Bu davrda shaxsiy o‘zlikni anglash jarayoni kuchayadi. O‘smirlar mustaqillikka intiladi va o‘z fikrini himoya qilishga harakat qiladi.

O‘smirlik davrida hissiy holatlar ham tez-tez o‘zgarib turadi. Ba‘zan o‘smirlar o‘zlarini tushunilmagan his qilishi mumkin. Shu sababli ota-onalar va pedagoglar bu davrda bolalarga psixologik yordam ko‘rsatishi muhimdir. Bolalar psixologiyasining rivojlanishida oila muhitining roli juda katta. Ota-onalarning mehribonligi, e‘tibori va qo‘llab-quvvatlashi bolaning psixologik salomatligiga ijobiy ta‘sir ko‘rsatadi.

Ta‘lim muassasalari ham bolaning psixologik rivojlanishida muhim rol o‘ynaydi. Maktabda tashkil etilgan tarbiyaviy va ta‘limiy faoliyat bolaning shaxsiy rivojlanishiga yordam beradi. Bolalar psixologiyasini o‘rganish pedagoglar va psixologlar uchun juda muhimdir. Chunki bu bilimlar bolalarning yosh xususiyatlarini hisobga olib ta‘lim va tarbiya jarayonini to‘g‘ri tashkil etishga yordam beradi. Psixologlar bolalar bilan ishlashda turli diagnostik metodlardan foydalanadi. Bu metodlar bolaning psixologik holatini aniqlash va unga mos psixologik yordam ko‘rsatish imkonini beradi.

Bolalar psixologiyasining rivojlanish bosqichlarini bilish ota-onalar uchun ham muhimdir. Chunki ota-onalar bolaning yosh xususiyatlarini hisobga olib uni to‘g‘ri tarbiyalashi mumkin. Zamonaviy psixologiya fanida bolalar psixologiyasiga katta e‘tibor qaratilmoqda. Bu sohada olib borilayotgan ilmiy tadqiqotlar bolalarning psixologik

rivojlanishini chuqurroq o'rganishga yordam bermoqda. Umuman olganda, bolalar psixologiyasining rivojlanish bosqichlarini o'rganish bolaning shaxs sifatida shakllanish jarayonini tushunishda muhim ahamiyatga ega. Bu bilimlar pedagoglar, psixologlar va otalar uchun muhim nazariy va amaliy ahamiyatga ega.

Bolalar psixologiyasi muhim fanlardan biri bo'lib, u XIX asrning ikkinchi yarmida umumiy psixologiyadan mustaqil fan sifatida ajralib chiqqan. Bolalar psixologiyasi bolalarni o'rganuvchi fandır. Biroq bolalarni faqat bolalar psixologiyasi emas, balki boshqa fanlar ham o'rganadi. Bolalar psixologiyasi bolalarni maxsus tarzda psixologik jihatdan o'rganadi.

Bolalar psixologiyasi – bolaning tug'ilgan vaqtdan boshlab to maktab yoshiga yetgunga qadar psixik jihatdan taraqqiy etish qonuniyatlarini va shaxsiy psixologik xususiyatlarining tarkib topishini o'rganadigan fan. Bola odam sifatida tashqi jihatdan katta yoshli odamlarga o'xshasa ham o'zining psixik jarayonlari va shaxsiy psixologik xususiyatlarining mazmuni jihatidan katta yoshli odamlardan keskin farq qiladi. Bolalarda hali turmush tajribasi deyarli yo'qligi sababli ularning sezgi va idroklari, tafakkur va xayollari, hissiyot va irodalari katta yoshli odamlardagidek bo'lmaydi.

Bolalar psixologiyasi har bir taraqqiyot bosqichidagi (ya'ni go'daklik, ilk yosh va maktabgacha yoshdagi) psixik jarayonlarning rivojlanib borishini o'rganadi. Bolalar psixologiyasi predmetining muhim tomonlaridan biri turli yoshdagi bolalarga sezish, idrok, diqqat, xotira, nutq, tafakkur, xayol, hissiyot va iroda kabi psixik jarayonlari va holatlarining namoyon bo'lishi, taraqqiy etishi hamda takomillashuvining qonuniyatlarini o'rganishdan iboratdir. Bolalar psixologiyasi bola shaxsiy psixologik xususiyatlarining tarkib topishi va bolalar shaxsining tarkib topishiga faol ta'sir qiluvchi omillarni chuqur analiz qiladi.

Bolalar psixologiyasi o'zining murakkab predmetini tatbiq qilishda psixik taraqqiyotning asosiy qonuniyatlariga asoslanadi hamda bola ongining ijtimoiy-hissiy, psixofiziologik jihatdan hayotga bog'liqligini isbotlab beradi. Tabiat va jamiyat taraqqiyotining umumiy qonuniyatlaridan xabardor bo'lish bolalar psixologiyasida, bolalar psixik taraqqiyotini o'rganishda va «tabiiy zot» bo'lib tug'ilgan bolaning inson

ijtimoiy tajribasini egallab, shaxs bo‘lib yetishishi davomida to‘g‘ri yo‘l topishga yordam beradi. Bolalar tarbiyasi va ta‘lim olishlari, ularning qonuniy huquqlari va manfaatlari himoyasi borasida ota-onalarning o‘rni va javobgarligi muhim hisoblanadi.

Bola dunyoni, atrofni ota-ona ko‘zlari bilan anglaydi. Ota-onaga nima yomon bo‘lsa, bola shuni yomon deb hisoblaydi. Ota-ona kimni xush ko‘rsa, bola uchun u inson yaxshi bo‘ladi. Bu holat bolani 10-12 yoshiga qadar davom etadi. Undan keyin bola o‘zi xulosa qilishga o‘rganishni boshlaydi. Shunday ekan, bolaning har bir harakati - bu ko‘zgdagi sizning aksingiz. Bolalar psixologiyasi 19-asr o‘rtalarida mustaqil fan sifatida ajralib chiqa boshladi. U pedagogika psixologiyasi, pedagogika, oliy asab faoliyati fiziologiyasi bilan chambarchas bog‘langandir. Uning ma‘lumot va xulosalari yosh avlodni o‘qitish va tarbiyalash nazariyasi va amaliyoti uchun, umumiy psixologiya uchun muhim ahamiyatga ega. O‘zbekistonda Bolalar psixologiyasi masalalari bo‘yicha ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda.

Bolalar psixologiyasi — psixologiya sohasi, bolalar psixologik rivojlanishining umumiy va alohida xususiyatlarini, turli yosh bosqichlarida bu jarayon qanday kechishi, uni harakatlantiruvchi kuchlar va qonuniyatlarni tadqiq qiladi. Shu sababli Bolalar psixologiyasini ko‘pincha yosh psixologiyasi deb ataydilar. Bolalar psixologiyasi bolalarda psixik jarayonlar (ma‘rifiy, nutqiy, hissiy, irodaviy va hokazolar) paydo bo‘lishi va rivojlanishini, psixik xususiyatlar qaror topishini, xilmaxil faoliyatning (o‘yinlar, o‘qish, mehnat) rivojlanishini, bolaning shaxs sifatida shakllanishini o‘rganadi. Bolalar psixologiyasi umumiy psixologiyada ishlab chiqilgan tadqiqot usullaridan foydalanadi, biroq uni qo‘llashning o‘ziga xos xususiyatlari bor. Bola shaxsi yosh xususiyatlarini o‘rganishda ko‘ndalang kesma va longityud deb nomlangan tadqiqotlar o‘tkaziladi. Birinchi holatda birgina psixik jarayonning o‘zi bir vaqtda turli yosh guruhlariga taalluqli bo‘lgan bolalarda tadqiq qilinadi. Ikkinchi holat (longityud) da esa ma‘lum bir (alohida tanlab olingan) bolalarning psixik xususiyatlari ko‘p yillar davomida tadqiq qilinadi. Bu esa o‘z navbatida ular psixikasi rivojlanishining umumiy kechishini kuzatish imkoniyatini beradi. Bolalar psixologiyasi 19-asr o‘rtalarida mustaqil fan sifatida ajralib chiqa boshladi. U pedagogika psixologiyasi, pedagogika, oliy asab faoliyati fiziologiyasi bilan chambarchas

bog'langandir. Uning ma'lumot va xulosalari yosh avlodni o'qitish va tarbiyalash nazariyasi va amaliyoti uchun, umumiy psixologiya uchun muhim ahamiyatga ega.

XULOSA

Kattalar har bir yosh bosqichidagi bolalarga ma'lum talablar qo'yadi, ular bajarishlari mumkin bo'lgan huquq va burchlarini belgilaydi. O'z-o'zidan ma'lumki, bola o'sib, rivojlanib borgan sari uning imkoniyatlari ham ortib boradi. Natijada jamiyat tomonidan bolalarga qo'yilgan talablar, huquq va burchlarning mas'uliyati ham orta boradi. Har bir yosh bosqichining oxiriga kelganda jamiyat tomonidan belgilangan talablar, huquq va burchlar bolaning imkoniyatlari bilan mos kelmay qoladi, ya'ni bola jamiyat tomonidan qo'yilgan talablardan o'zib ketadi. Buning natijasida jamiyatning bolalar yosh bosqichi oldiga qo'ygan talablari, huquq va burchlari, axloq me'yorlari bilan bolaning imkoniyatlari o'rtasida qarama-qarshilik yuzaga keladi. Har bir yosh bosqichida maydonga keladigan krizis, ya'ni inqiroz davri ana shunday jamiyat talablari bilan bolaning imkoniyatlari o'rtasidagi ziddiyatdan paydo bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. M. Vohidov. Bolalar psixologiyasi. – Toshkent. «O'qituvchi» – 1882.
2. A.V. Petrovskiy va boshqalar. Umumiy psixologiya. – T.: «O'qituvchi». – 1992.
3. P.I. Ivanov. Umumiy psixologiya. – Toshkent. – 2007.
4. E. G'oziyev. Psixologiya. Darslik. «O'qituvchi» nashriyotmatbaa ijodiy uyi. – Toshkent. – 2008.
5. V.M. Karimova, F.A. Akramova. Psixologiya. Ma'ruzalar matni. FTDK, DITAF – Toshkent. – 2000.
6. В.С. Мухина. Возрастная психология. – Москва. – 2008.
7. E. G'oziyev. Psixologiya (pedagogik). – Toshkent. «O'qituvchi» – 1994.
8. F.N. Gonobolin. Psixologiya. – Toshkent. «O'qituvchi» – 1976.
9. Ziyonet